

Vinkovci, početak listopada 1991.

Detalj razorenog pročelja zgrade Gradskog muzeja Vinkovaca sa znakom Haaske konvencije
Snimio: Saša Kralj, Fototeka Hrvatskog povijesnog muzeja, Zagreb

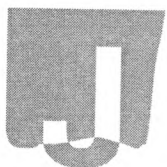
PRIMJENA MEĐUNARODNO- PRAVNOG SUSTAVA ZAŠTITE KULTURNIH DOBARA NA RAZARANJE SPOMENIKA U RATU U HRVATSKOJ

Miroslav Gašparović

Strossmayerova galerija starih majstora HAZU

Zagreb

1. Uvod

ednogodišnja iskustva rata u Hrvatskoj i često osobno* suočavanje sa strašnim razaranja nanijetima u svim segmentima života u našoj zemlji, napose kulturnoj i umjetničkoj baštini u do sada nevidenim razmjerima, relativna mlakost reakcije svjetskoga javnog mnijenja, kako onog službenoga, tako kulturnoga i intelektualnoga, ponukala me da razmotrim Međunarodni sustav zaštite kulturne baštine, njegov nastanak i razvitak, moguće primjene u našem slučaju, a posebno onaj dio koji se odnosi na moguće sankcije protiv krivaca.

2. Povijesni pregled

Već i pretpovijesna društva, ma kako primitivna mogla biti, zasnovana su na određenim neprijepornim pravilima ponašanja čije je kršenje bilo podložno najstrožim kaznama. Prvenstveno je tu riječ o određenim

religioznim uvjerenjima, vjеровanjima, koja su štítala, među ostalim, neke osobe (vračevce, šamane itd.), neke prostore ili predmete kojima su se obavljali kulturni obredi. Tabui su, naravno, bili apsolutni za članove te zajednice, a njihovo poštovanje podjednako se strogošću očekivalo i od drugih zajednica. Razvitkom ljudske zajednice, stvaranjem država, time i međudržavnih odnosa, pojavila se potreba za zaštitom nekih posebno značajnih svetišta. Jedan od najranijih takovih dokumenata je onaj saveza Delfijske amfiktionije (poslije 1100 g. p. n. e.) koji zabranjuje potpuno razaranja bilo kojega grada u savezu i oduzimanje vode prilikom opsade, a ujedno sankcionira zaštitu Delfijskog svetišta, koje nije imalo samo religioznu već i vrlo značajnu političku i diplomatsku funkciju u tadašnjem grčkom svijetu. Sankcije za kršenje ovih, a i drugih odredaba Amfiktionijskih vijeća bile su vrlo stroge; proglašavanje neprijateljstva od svih država članica, što se u nekoliko navrata i obistinilo. Ovaj savez, stoga, možemo uzeti kao jedan od prvih poznatih međunarodnih ugovora koji određuje ponašanje u ratnom sukobu i posebnu zaštitu određenih objekata i područja! Sličan je primjer i prestanak svih ratnih sukoba za trajanja Olimpijskih svečanosti.

Tijekom povijesti evropske civilizacije bilo je niz pokušaja kodificiranja ratnih prava i običaja. Pretežno se ovdje može govoriti o kodeksima viteškog ponašanja i sličnim nepisanim ili pisanim pravilima ponašanja koja su u određenim povijesnim okolnostima imala znatnog utjecaja, posebno u srednjem vijeku kada su se barem načelno pridržavali tih pravila. No, potrebno je napomenuti da ta pravila nisu donesena kao međunarodni ugovori ili bilo kakvi zakoni, već su pretežno bili kodeksi časti, običaji, obavezujući prvenstveno moralno i ctički, a ne pravno ili politički.

3. Haaške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1899. i 1907. (II.-IV.)

Sustavniji pokušaj pravnoga kodificiranja ratnih zakona na međunarodnoj razini u novijoj povijesti bilježimo u drugoj polovici XIX. stoljeća. Od posebnog je značenja potpisivanje "Haaške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu" (II.) iz 1899., te slične (IV.) iz 1907.

Namjera objiju ovih konvencija prvenstveno je usmjerena da "...posluži kao opće pravilo ponašanja zaraćenih stranaka u njihovim međusobnim odnosima i u njihovim odnosima sa stanovništvom".² Između niza drugih, međunarodnopravnih, političkih, ratnih itd., posljedica donošenja ovih konvencija, od posebnog nam je interesa ovom prilikom, značaj dvaju članaka, 27. i 56. koji se bave zaštitom "...zdanja namijenjenih bogoslužju, umjetnosti i dobrotvornim svrhama, povijesnih spomenika..."³, postavljajući time osnove za poseban tretman spomeničke baštine (u svim njezinim oblicima) u ratnoj situaciji. Već ta dva članka jasno određuju obaveze i napadača i branitelja. U članku 27. napadaču se jasno i nedvosmisleno zabranjuje namjerno i neispovocirano razaranje spomenutih objekata, dok je opsjednutome naloženo da ih jasno označi, a zabranjuje se i njihova upotreba u bilo kakve vojne svrhe. Članak 56. odnosi se na tretman kulturnih dobara na okupiranom području i veže se na članke 46. i 47. kojima se zabranjuje konfiskacija privatnog vlasništva i pljačka jer se kulturnim dobrima, ma čije vlasništvo ona bila daje status privatnog vlasništva. Također je od velikog značenja i drugi stavak istog članka koji nalaže sudsko gonjenje za "...zapljenu, razaranje ili namjerno oštećivanje sličnih ustanova, povijesnih spomenika, umjetničkih i znanstvenih djela..."⁴, uvodeći time i element sankcije u zaštitu kulturnih dobara.

Slične odredbe nalaze se i u nekim drugim međunarodnim ugovorima kao što su Konvencija (IX) o bombardiranju od strane pomorskih snaga u vrijeme rata⁵ u članku 5., a u Pravilima o zračnom ratu⁶ u člancima 25. i 26. razrađuju se posebna pravila za zaštitu povijesnih spomenika.

4. Atenska povelja i Washingtonski pakt

Sljedeći značajni momenti u izgradnji međunarodnog sistema zaštite kulturnih dobara je pojava Atenske povelje iz 1933., nastala kao završni dokument međunarodnog skupa arhitekata, te kao takva nema nikakve pravne snage. Ona se prvenstveno bavi mirnodopskom zaštitom povijesnog naslijeđa gradova, ali ima nesumnjivo značenje u podizanju razine svijesti tog vremena o potrebi njihove zaštite.

Washingtonski pakt iz 1935. poznat je i kao Rocihov⁷ pakt. Riječ je o regionalnom paktu⁸ koji dijelom razrađuje postavke dane u člancima 27. i 56. Haaške konvencije (IV.) i nalaže vladama potpisnicama razradu legislative koja bi osigurala poštovanje zaštite kulturnih dobara, proglašava ih neutralnim, obavezuje strane u sukobu da ih kao takve poštuju. Ujedno se ovdje jasno definira i znak kojim se označavaju takvi objekti. Značenje ovog pakta proizlazi iz činjenice da je on prvi međunarodni ugovor koji se cjelovito i isključivo bavi zaštitom kulturnih dobara u ratnom sukobu.

5. Haaška konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba

Kao posljedica strašnih razaranja svjetske kulturne baštine u drugom svjetskom ratu, osnivanja UN-a i UNESCO-a, zasnivanja čvršćeg međunarodno pravnog sustava, pojavila se potreba za posebnim

međunarodnim ugovorima koji bi preciznije kodificirali zaštitu kulturnih dobara kako u ratnim tako i u mirnodopskim uvjetima. Najznačajniji korak na tom putu je svakako donošenje Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba⁹ u Haagu 1954.

Ovaj međunarodni ugovor sažima i sistematizira sve prethodne dokumente, običaje i težnje ka humanizaciji i smanjivanju nenadoknadivih gubitaka za čitavu ljudsku zajednicu. Polazna je premisa¹⁰ Haaške konvencije da je svako kulturno dobro, bez obzira na to kada i gdje nastalo, izraz stvaralaštva jednog naroda i kao takvo ujedno i nerazlučiv dio mozaika svjetske kulturne baštine, pa mu prema tome treba pružiti i odgovarajuću međunarodnu zaštitu. Važnost Haaške konvencije ne proteže se samo na rat. Kao prvo ona jasno definira¹¹ pojam kulturnih dobara (pokretnih i nepokretnih). Njezine odredbe predviđaju zaštitu¹², čuvanje¹³ i prije svega poštovanje¹⁴ kulturnih dobara u mirnodopskim razdobljima. Ovi pojmovi nalažu zemljama strankama sustavnu brigu o dobrobiti i održavanju kulturnih dobara na njihovu području u doba mira. Njihovo popisivanje, te upisivanje posebnih vrijednosti u Međunarodni registar i redovito izvještavanje o stanju svake četiri godine generalnom direktoru UNESCO-a i, što je od izuzetnog značenja, poštovanje spomenika u smislu uzdržavanja od upotrebe kulturnih dobara i njihove neposredne okoline u bilo kakve vojne svrhe, jer je upravo to osnovna pretpostavka na kojoj se gradi ovaj međunarodni ugovor.

Imunitet¹⁵, koji je pružen kulturnim dobrima Haaškom konvencijom, a odnosi se i na objekte i transporte pod specijalnom zaštitom koji su propisno označeni, nije apsolutan, ograničen¹⁶ je upravo tom klauzulom¹⁷, i može biti oduzet samo uz prethodno pravodobno priopćenje suprotnoj strani¹⁸. Nepoduzimanje preventivnih mjera u vrijeme mira od države kojima dobra pripadaju, ne oslobađa suprotnu stranu odgovornosti i ne može biti opravdanje vandalizmu i razaranju tih dobara¹⁹. Naglašena je obaveza zemlje ugovoriteljice da sustavno upoznaje svoje oružane snage i stanovništvo s preuzetim obavezama. U SFRJ je to učinjeno Uputstvom oružanim snagama Jugoslavije o primjeni međunarodnog ratnog prava²⁰ od 13. siječnja 1972.

Među ostalim odredbama Haaške konvencije, s obzirom na različite faze kroz koje prolazi rat u Hrvatskoj - prvo unutarnji sukob pa, kasnije, međunarodnim priznanjem državnosti Hrvatske, međudržavni sukob i okupacija otprilike 30 posto teritorija - od posebnog su značenja one koje se odnose na ponašanje okupacijskih sila prema kulturnim dobrima na zauzetim područjima i odnosi prema suprotnoj strani u unutarnjem sukobu²¹. Ovdje treba također obratiti pažnju na Protokol Konvencije koji se odnosi na pokretna kulturna dobra kojim se zabranjuje izvoz tih dobara s okupiranih područja²² i "obavezu da se vrate po završetku neprijateljstva nadležnim vlastima ranije okupiranog teritorija"²³.

Što se tiče suprotstavljenih snaga u unutarnjem sukobu, Konvencija ih jasno obavezuje²⁴ na poštovanje minimuma propisanoga čak i ako nisu same potpisnice, što u našem slučaju nije tako jer je Jugoslavija bila stranka ne samo ove konvencije već i čitavog niza međunarodnih ugovora koji isključivo ili samo segmentarno zadiru u materiju zaštite kulturnih dobara. Činjenica različitih mogućnosti pravne interpretacije položaja Hrvatske tijekom ovog sukoba i nepriznavanje državne samostalnosti Hrvatske od suprotne strane, ne umanjuje njihovu obavezu poštovanja međunarodnih konvencija. Posebno ako imamo na umu izjavu Hrvatskog sabora o priznavanju svih međunarodnih ugovora koji se odnose na Hrvatsku, i ne zadiru u njezinu cjelovitost i nezavisnost, a potpisala ih je SFRJ.

Haaška konvencija predviđa sankcije za nepoštovanje njenih odredaba uvođenjem u svoje krivično zakonodavstvo od strane svake zemlje stranke ugovora²⁵, među ostalim, i obavezu uklanjanja štetnih posljedica od strane one države čije su ih postrojbe uzrokovala.

Vukovar 1991. Radnički dom: sjevero-zapadno pročelje nakon razaranja i paljenja autor nepoznat, Fototeka Hrvatskog povijesnog muzeja, Zagreb

Ne manje važna odredba od ostalih je i definitivno utvrđivanje oblika znaka raspoznavanja, njegove upotrebe itd.²⁶

6. Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine²⁷

Podizanje opće svijesti o nužnosti zaštite svjetske kulturne i prirodne baštine, čije stanje je znatno ugroženo razvitkom u poslijeratnom razdoblju, rezultiralo je donošenjem Konvencije o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine 1972. u Parizu, kojom se zasniva međunarodni sistem suradnje i pomoći²⁸ na tom području i osniva Međunarodni komitet za svjetsku baštinu²⁹, Lista svjetske baštine³⁰, Lista ugrožene svjetske baštine³¹ i Fond za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine³².

Iako je ovaj dokument prvenstveno namijenjen mirnodopskoj situaciji, u klauzuli o ugroženoj svjetskoj baštini kao razlog za unosenje u tu kategoriju onih dobara koja se već nalaze na Listi svjetske baštine navodi se, među ostalim, da postoji konstatirana konkretna i dokazana opasnost od izbijanja ratnog sukoba³³ i da je država na čijem se području nalazi ugroženo dobro podnijela zahtjev. Isto vrijedi i za prirodna dobra³⁴. Što je u slučaju kulturnih i prirodnih dobara na ratom zahvaćenim područjima Hrvatske i učinjeno, osim što nije bilo moguće priložiti kalkulaciju predviđenih troškova, jer razaranja, na žalost, još nisu prestala, a za područje Plitvica³⁵ ne postoji ni mogućnost utvrđivanja stvarnog stanja.

7. Jednostrana deklaracija FNRJ o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba³⁶

Gledajući iz perspektive rata u Hrvatskoj, potpunog nepoštovanja svih humanitarnih i međunarodnih normi od strane bivše JNA i njoj pridruženih formacija i njihova nedvosmisleno namjernog i sustavnog uništavanja hrvatskoga kulturnog naslijeđa, posebnu pažnju pobuđuje Jednostrana deklaracija FNRJ o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba objavljena gotovo istodobno s Haaškom konvencijom i upućena generalnom direktoru UNESCO-a, a time i svim zemljama članicama. Iako ova deklaracija nema istu pravnu težinu kao kasnije donesena Haaška konvencija, već je najvećim dijelom iskaz političkih namjera i stavova, odredbe i obaveze preuzete od FNRJ ovom deklaracijom i prije ratifikacije Haaške konvencije dobrim se dijelom poklapaju s njezinim odredbama te tako naglašuju i podcrtavaju "odlučnost" i obavezu Jugoslavije i njezinih oružanih snaga da u potpunosti poštuju preuzete obaveze. Dosljednih provedba tih obaveza svjedoci smo tijekom rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini³⁷.

8. Razaranja kulturnih dobara u Hrvatskoj

Već prilikom izbijanja prvih sporadičnih sukoba u Hrvatskoj, u proljeće i ljeto 1991., pojavile su se naznake koje su upućivale na vrlo specifičan odnos koji suprotna strana ima prema kulturnim dobrima i prema poštovanju ratnog prava. Intenziviranje borbi nakon neskrivenog

Lipik, 4. 2. 1992. Pogled na dio oštećene zgrade lječilišta Snimila: Snježana Kundija, Fototeka Hrvatskog povijesnog muzeja, Zagreb

uključivanja jedinica "JNA" ukazalo je nedvojbeno da je u svakoj opsjeci grada ili mjesta jedan od prvih ciljeva bio crkveni toranj ili neki drugi objekt koji je određivao povijesni i kulturni identitet tog mjesta. Taktika kojom su se koristili pri opsjecanju najčešće se zasnivala na dovlačenju artiljerije na već od prije pripremljene i zauzete položaje te bombardiranju civilnih objekata. Obično bez ikakve najave, s potpuno jasnom namjerom da izazovu paniku i bijeg stanovništva uništenjem upravo onih točaka koje su, iako bez ikakve vojne važnosti, od presudnoga psihološkog i identifikacijskog značenja za stanovništvo. Takvo provođenje političke strategije etničkog čišćenja predviđenih teritorija ima za posljedicu da se može sa sigurnošću ustvrditi da je s obzirom na vrijeme trajanja borbi i teritorij njima zahvaćen, broj uništenih kulturnih dobara u ratu u Hrvatskoj, a najvjerojatnije je tako i u Bosni i Hercegovini, najveći u usporedbi s bilo kojim sukobom u povijesti čovječanstva.

Već vrlo rano pojavili su se nedvosmisleni dokazi da nije riječ o slučajnosti ni o pukoj nedisciplini jedinica. mnogo su puta timovi promatračke misije Evropske zajednice ustanovili da su za razaranja sakralnih ili kulturnih objekata u kojima nije bilo nikakvih vojnih postrojbi Hrvatske vojske upotrebljava oružja velike preciznosti i razorne moći koja isključuju svaku slučajnost i nedvosmisleno upućuju na činjenicu da su, na primjer³⁸, franjevački samotan i dvorac Pejačević (Muzej grada) u Našicama ili Inter-Univerziteti centar u Dubrovniku u niz drugih gadani protutenkovskim navodnim projektilima tipa "maljutka", koji su vrlo precizni, dok se na primjeru samostana Male braće, povrh svega jasno označenog znakom Crvenoga križa, u Dubrovniku jasno mogla prepoznati namjera gadanja tamošnje biblioteke jer su minobacačke granate padale lučno u klaustar tako da je jedna od

dvadesetak granata promašila ni za metar samu biblioteku, koja, na žalost, u tom trenutku još nije bila cvakuirana³⁹.

S druge strane, nedvojbeno je utvrđeno da je suprotna strana gotičku crkvu u Vočinu koristila za spremište municije i da je najvjerojatnije namjerno dignuta u zrak prilikom njihova povlačenja iz tog područja. Informacije o sličnim postupcima, doduše, nepotpuno provjerene, dolaze s okupiranih područja, gdje o stanju spomenika gotovo ništa ili vrlo malo znamo.

Da se ne bismo zagubili u pojedinačnom navođenju, na žalost, gotovo beskonačno duge liste⁴⁰ takvih slučajeva, navest ću samo sumarne brojke oštećene ili razorene spomeničke grade zaključno sa 15. lipnja 1992. (razaranja su se nastavila pa lista nije konačna).

U dosadašnjem ratu do navedenog datuma stradalo je ukupno 675 pojedinačnih spomenika svih kategorija, od toga 117 A⁴¹ kategorije; među njima je potpuno razoreno 9, teško oštećeno 8, teže 32, lakše 54, a o 14 nam još nedostaju podaci jer se nalaze izvan domašaja naših službi za zaštitu. Takvih objekata o kojima nedostaju podaci je ukupno 216, svih kategorija, a potpuno razoreno je, prema sadašnjim spoznajama 88 objekata.

Od povijesnih cjelina i naselja ukupno je oštećeno 245, od toga su 2 upisane na Listu svjetske baštine 0 kategorije, jedna oštećena (Dioklecijanova palača), a druga djelomično razorena (i još se razara Dubrovnik); 13 ih je A kategorije od kojih je 1 razorena (Vukovar), 5 djelomično razoreno, 4 oštećene, povijesnih cjelina i naselja svih kategorija razoreno je 28, a o 10 nema podataka.

U ovaj strašan popis moraju se uključiti i razaranja muzejskih objekata i zbirki.⁴² Ukupno je oštećeno 46 muzeja, galerija i zbirki, od kojih je 10 A kategorije⁴³, 16 B kategorije, 13 C kategorije. Za neke su podaci

prikupljeni još tijekom borbi u tim područjima, no nakon pada u protivničke ruke vrlo se malo zna o sudbini zbirki tih muzeja. O mnogima ne postoje uopće nikakvi podaci jer se nalaze na okupiranom teritoriju, a ukupno ih je 17. Ovome treba pribrojiti još nepoznat broj privatnih zbirki i pokretnih umjetnina koje su opljačkane na okupiranim područjima. Za neke od tih umjetnina postoje neprovjereni podaci da su se već pojavile na beogradskom tržištu umjetnina, kao i u Sloveniji, a ima naznaka da se pojavljuju i u Hrvatskoj.

Upravo u području muzjejskih zbirki dogodila su se dva slučaja koja su očito kršenje odredaba Haaške konvencije. Prvi je uslijedio neposredno nakon pada Vukovara, kada su službene vlasti Srbije (Ministarstvo kulture s ministrom na čelu), iako je nebrojeno puta s najviših mjesta te zemlje izjavljeno da ona nije umiješana u sukobe na hrvatskom teritoriju, poduzela akciju "spašavanja" ugroženih umjetnina iz razorenog Vukovara, prenijela ih najvećim dijelom u Novi Sad⁴⁴, a dijelom u Beograd. Na inzistiranje hrvatskih vlasti da im se dostavi popis "spašenih" umjetnina preko UNESCO-a, srpske su vlasti izjavile da popis nije sačinjen, i da ionako nije postojao ni cjelovit inventarni popis zbirki Gradskog muzeja, Zbirke Bauer i franjevačkog samostana. UNESCO je tu izjavu prihvatio, iako su sve zbirke bile inventirane i mikrofilmirane. Gotovo istodobno, osobno sam primio informaciju da je taj popis sačinjen u Novom Sadu⁴⁵ u tamošnjem Zavodu za zaštitu spomenika. Vlasti u Srbiji pozivale su se tijekom ove akcije na članak 18. stavak 2. Konvencije, no time su nedvojbeno i javno izjavili da su okupacijska sila, što inače niječu. Da bi apsurd bio veći dijelovi tih "spašenih" zbirki pojavili su se kasnije na izložbi u Jugoslovenskom kulturnom centru u Parizu na izložbi o "oslobađanju" Vukovara, koja je bila prekinuta tek nakon što se nekoliko puta s hrvatske strane interveniralo kod francuskih vlasti. Drugi slučaj je izložba ikona i slika iz Dalmacije nedavno otvorena u Narodnom muzeju u Beogradu pod nazivom "Ikonopis Dalmatinske krajine"⁴⁶. Svi su izlošci preneseni iz muzeja i crkava na okupiranim područjima. Ovaj put čak nije bilo opravdanja i pokrivanja tog čina "spašavanja" nekim zakonima ili poštovanjem međunarodnih konvencija.⁴⁷

9. Mogućnosti sankcija

Kao što sam to već naznačio, osnovna karakteristika rata protiv Hrvatske je potpuno i sustavno nepoštovanje normi, pravila i zakona bilo unutarnjeg bilo međunarodnog prava. Opravdano je očekivati da će takva situacija neminovno zahtijevati međunarodnu pravnu akciju po završetku, a i tijekom rata, želi li se zadržati, makar i privid, osnove međunarodnoga pravnog sustava zasnovane na tragičnim iskustvima drugoga svjetskog rata.

Položaj kulturne baštine je u tom sklopu mnogih strašnih zločina vrlo specifičan. Iako je riječ o nenadoknadivim materijalnim i duhovnim dobrima neizmjerne vrijednosti, ne samo za Hrvatsku nego i za čitavu svjetsku zajednicu, ne treba očekivati da će pažnja prvenstveno biti okrenuta k njima, bilo pravno, bilo u budućoj obnovi. Osim toga i specifičnosti razvitka političkih i ratnih događaja u posljednjih godinu i nešto, neminovno će imati reperkusije u pravnom tretiranju ratnih zločina i razaranja kulturnih dobara.

U pristupu ovoj problematici presudno je svakako određivanje onog trenutka kada je Hrvatska postala u punom smislu samostalna i neovisna država. Taj trenutak još nije, koliko mi je to poznato, nedvosmisleno prihvaćen.⁴⁸ Budući da o tome postoji nekoliko pravnih teorija i da se o toj temi još raspravlja može se samo reći da u obzir dolazi datum 25. lipnja 1991. ili najkasnije onaj nakon tri mjeseca moratorija, kada je proglas Hrvatskog sabora o osamostaljenju definitivno stupio na snagu. U

kontekstu ove teme to je od velikog značenja, jer se u slučaju unutarnjeg sukoba primjenjuju različite odredbe od onih koje se primjenjuju u međunarodnom sukobu.

Kao što sam već naveo, Haaška konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba bavi se i unutarnjim oružanim sukobom u 19. članku kojim se određuje razina primjene konvencije, ali se ne predviđaju nikakve sankcije za njezino kršenje. Slična je situacija i s Dopunskim protokolom Ženevske konvencije⁴⁹ (Protokolom II.) koji u članku 16. "...zabranjuje izvršavanje bilo kakvih neprijateljskih akata uperenih protiv povijesnih spomenika, umjetničkih djela ili hramova, koji predstavljaju kulturno ili duhovno naslijeđe naroda...", no ni ovdje se ne predviđaju sankcije protiv prekršitelja iako se odredbe članka uklapaju u okvire članka 3. Ženevske konvencije⁵⁰. Prema tome, jedino što preostaje u ovim uvjetima je pozivanje na članak 151. Krivičnog zakona SFRJ, te pozivanje i pobuđivanje svjetskoga javnog mnijenja putem medija na osudu tih čina namjernog razaranja, i na taj način vršenja pritiska na onoga koji to čini. U našem slučaju na Srbiju. O uspješnosti ili neuspješnosti tog indirektnog nepravog sankcioniranja moglo bi se upravo na primjeru Hrvatske mnogo reći, i vjerujem da bi to svakako morao biti predmet posebne studije u budućnosti.

Od trenutka nesumnjive, međunarodno prihvaćene, suverenosti i samostalnosti Hrvatske uključuje se drugi segment međunarodnoga pravnog sistema koji pruža mnogo veće mogućnosti, također zasnovan na Haaškoj i Ženevskim konvencijama.

Kvalificiranje rata u Hrvatskoj kao međunarodnog oružanog sukoba stavlja na snagu I. dopunski Protokol⁵¹ Ženevske konvencije, koji se u nekoliko članaka posebno bavi zaštitom kulturnih objekata i hramova, prvenstveno u članak 53., kojim se zabranjuje "izvršenje bilo kakvih neprijateljskih akata uperenih protiv povijesnih spomenika, umjetničkih djela ili hramova koji čine kulturno ili duhovno naslijeđe naroda"⁵², kao i "koristiti takve objekte za pomoć vojnim akcijama"⁵³ i "da takvi objekti budu predmet represalija".⁵⁴ Članak 85. st. 4./d veže se na prethodni članak i određuje da će se namjerno kršenje njegovih odredaba smatrati teškim povredama ovog Protokola i Konvencije, a st. 5. istog članka određuje da će se "...teške povrede tih instrumenata smatrati ratnim zločinima". Od velikog značenja za buduće tretiranje, kako ovih problema tako i ostalih ratnih zločina izvršenih u ratu protiv Hrvatske, jesu i članci 86. do 91. koji određuju odgovornosti sukobljenih strana, članova njihovih oružanih snaga i međusobnu pravnu pomoć u krivičnim stvarima stranaka ugovoriteljica, njihovu suradnju u pitanjima ekstradicije⁵⁵, te obavezu da "u situacijama teških povreda Konvencija ili ovog protokola ... djeluju, zajednički ili pojedinačno, u suradnji s Ujedinjenim narodima i u skladu s Poveljom Ujedinjenih naroda".⁵⁶

U slučaju međunarodnog oružanog sukoba primjenjiva je cijela Haaška konvencija, a ne samo članak 19. kao što je to slučaj u unutarnjim oružanim sukobima. Glede sankcija presudan je članak 28., koji nalaže poduzimanje mjera unutar sistema krivičnog prava svake zemlje ugovoriteljice, mjera koje će omogućiti da "...osobe, bez obzira na svoje državljanstvo, koje su izvršile ili naredile da se izvrši povreda ove konvencije budu gonjene i podvrgnute krivičnim ili disciplinskim sankcijama". Ovaj članak veže se time u našem slučaju za čitav kompleks sukcesije međudržavnih ugovora Jugoslavije s drugim državama, pa i s onima o ekstradiciji i obaveza koje su u svezi s time preuzele druge zemlje ugovoriteljice Haaške konvencije, Ženevskih konvencija i Dopunskih protokola.

Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini nedvojbeno je uza sve ostale posljedice na domaćem i međunarodnom planu, uvjeren sam, i jedna od najozbiljnijih kušnji međunarodnoga pravnog sustava od drugoga svjetskog rata na ovamo. Što se tiče zaštite kulturnih dobara, uvjerali smo se da

ni najviša moguća globalna zaštita, upisivanje na Listu svjetske baštine ne jamči čak ni minimalnu zaštitu tih objekata, odnosno da su poduzete mjere nedostatne i neodgovarajuće, a u mnogim slučajevima nisu čak ni na međunarodnom planu poduzete mjere na koje su se obavezale međunarodne organizacije. Prvenstveno UNESCO, čije su reakcije bile spore i neodgovarajuće težini situacije, a nije, na primjer, ni kao što je to određeno člankom 2. st. C. Pravilnika o izvršenju Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, odredio glavnoga komesara za kulturna dobra, nego je samo u nekoliko navrata slao ekspertne timove da se upoznaju sa stanjem. Iz svega navedenoga proizlazi da će u budućnosti biti nužno ponovno promotriti funkcioniranje međunarodnog sistema zaštite kulturnih dobara, bitno ga poboljšati, u čemu bi veliku ulogu mogli i morali imati hrvatski stručnjaci da bi se izbjegle katastrofalni nedostaci i pogreške koje su se iskazale u ratu protiv Hrvatske.

Primljeno: 8. 3. 1993.

Popis konvencija o zaštiti kulturnih dobara u ratu i miru

1. Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, Haag 14. 5. 1954., ratificirana od FNRJ 29. 12. 1955., Sl. l. FNRJ MU. br. 4., 2. 4. 1954.
2. Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, Paris 23. 11. 1972., ratificirano od SFRJ 8. 9. 1974., Sl. l. SFRJ br. 56., 8. 11. 1974., str. 1771.-1782.
3. Konvencija o mjerama za zabranu i sprečavanje nedopuštenog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara, Paris 12.-14. 11. 1970., ratificirano od SFRJ, Sl. l. - SFRJ br. 50/1973.
4. Jednstrana deklaracija FNRJ o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, donio SIV 20. 11. 1954., deponirano kod tajnika UNESCO-a 12. 1. 1955., Sl. l. FNRJ - MU. br. 1. 1. 3. 1955.
5. Europska konvencija o kulturi, Paris 19. 12. 1954., ratificirana od SFRJ 14. 5. 1987., MU. br. 4., 15. 5. 1987., str. 3.-6.
6. Europska konvencija o zaštiti arheološke baštine, London 6. 5. 1969., ratificirana od SFRJ 26. 7. 1990. Sl. l. SFRJ br. 9., 10. 8. 1990., str. 10.-14.
7. Konvencija o zaštiti evropskog arhitektonskog blaga, Granada, 3. 10. 1985., ratificirano od SFRJ 21. 2. 1991., MU, br. 4. 22. 2. 1991. str. 37.-43.

Opće konvencije o ratnom pravu koje sadrže odredbe o zaštiti kulturnih dobara

9. Konvencija (II. i IV.) o zakonima i običajima rata na kopnu, II. i IV. haaška konvencija potpisane 18. 10. 1907.; stupila na snagu 26. 1. 1910.
10. Konvencija (IX.) o bombardiranju od strane pomorskih snaga u vrijeme rata, IX. haaška konvencija potpisana 18. 10. 1907., stupila na snagu 26. 1. 1910.; SFRJ nije bila stranka.
11. Pravila o zračnom ratu, Haaška pravila o zračnom ratu iz 1923. Nije stupila na snagu.
12. Konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe određenih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da ima prekomjerne traumatske efekte ili da djeluje bez razlike u pogledu ciljeva; stupila na snagu 2. 12. 1983.; Sl. l. MU, br. 3./1983., ratifikacija se odnosi na dva tri protokola. Usvojena 10. 10. 1980.
 - a) Protokol o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava (Protokol II.)
 - b) Protokol o zabrani ili ograničenju upotrebe zapaljivog oružja

(Protokol III.)

13. Ženevske konvencije o zaštiti žrtava oružanog sukoba od 12. 8. 1949.; posebno IV. ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata.
14. Dopunski protokol uza ženevske konvencije od 12. 8. 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I.) Usvojen 8. 6. 1977.; stupio na snagu 7. 12. 1977., Sl. l. - MU, br. 16./1978.
15. Dopunski protokol uza ženevske konvencije od 12. 8. 1949. o zaštiti žrtava nemedunarodnih oružanih sukoba (Protokol II.), usvojen 8. 6. 1977.; stupio na snagu 7. 12. 1978. Sl. l. - MU br. 16./1978.

Bilješke:

1. "Diplomacy", Nicolson Harald, Oxford University Press, London, New York, Toronto, 1942., str. 40.-41.
2. St. 5. preambule Konvencija (IV.) o zakonima i običajima rata na kopnu - 1907., prema Zakonitost (46.) 1992., broj 1.-2., str. 39., Zagreb, 1992.
3. Ibid., čl. 27., str. 47.
4. Ibid., čl. 56., str. 51.
5. IX. haaška konvencija. Potpisana 18. listopada 1907.; stupila na snagu 26. siječnja 1910. Jugoslavija nije bila stranka.
6. Haaška pravila o zračnom ratu iz 1923. nisu ratificirana i nisu postala obvezatna kao međunarodno ugovorno pravo, ali se smatra da su to sistematizirana običajopravna pravila i načela.
7. Nicolas Roerich, ruski slikar, dizajner i pravnik, St. Petersburg 1874. - Kulu Indija 1947.
8. Potpisana od SAD i dvadeset latinskoameričkih država.
9. Haag 14. svibnja 1954., stupila na snagu 7. kolovoza 1956., ratificirana od FNRJ 29. prosinca 1955., Sl. l. - MU, br. 4., 2. 4. 1956.
10. Ibid. preambula
11. Ibid., čl. 1.
12. Ibid., čl. 2.
13. Ibid., čl. 3.
14. Ibid., čl. 4. st. 1.
15. Ibid., čl. 9.
16. Ibid., čl. 11.
17. Ibid., čl. 4. st. 1.
18. Ibid., čl. 11.
19. Ibid., čl. 4. st. 5.
20. Točke 80. do zaključno 86. odnose se na zaštitu kulturnih dobara, njihovo označavanje itd.
21. Haaška konvencija, čl. 5., 18., 19.
22. Protokol, st. 1
23. Protokol, st. 3
24. Ibid., čl. 19.
25. Čl. 151. Krivičnog zakona SFRJ
26. Pravilnik o izvršavanju Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, čl. 20.
27. 23. studenoga 1972. XVII. zasjedanje UNESCO-a, ratificirana od SFRJ 31. listopada 1974.; Sl. l. br. 56./1974.
28. Ibid., čl. 7.
29. Ibid., čl. 8.
30. Ibid., čl. 11. st. 2
31. Ibid., čl. 11. st. 4.
32. Ibid., čl. 15.
33. Radne smjernice za upis na Listu svjetskog naslijeđa, sačinio ih je Komitet za svjetsku baštinu; čl. 48. st. 1. i st. 2/c.
34. Ibid., čl. 49. st. 1. i 2/c.
35. Prema najnovijem neslužbenom izvještaju tima promatračke misije EZ-a stanje na Plitvicama nije loše (najveći dio objekata je teško oštećen ali prirodna dobra nisu oštećena), nisu mirane krečnjačke naslage.
36. Donesena 20. studenoga 1954., Sl. l. FNRJ MU, br. 1./1955. Deponirana kod UNESCO-a 12. siječnja 1955.
37. Komentar jednoga stranog diplomata na ovo bio je da su se jugoslavenski političari i diplomati uvijek ponašali "papskije od pape".
38. Ovdje navodim samo neke od slučajeva u čijem istraživanju sam osobno sudjelovao.
39. Odnosi se na bombardiranje od 6. prosinca 1991.
40. Privremeni izvještaj o ratnim štetama na kulturnoj baštini u Hrvatskoj, Zavod za zaštitu spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 12. i 15. lipnja 1992.
41. Kategorije: 0 - upisano u Listu svjetske baštine; A - nacionalnog i svjetskog značaja; B - regionalnog značaja; C - lokalnog značaja; N - nekategorizirani objekti.

42. Ratne štete na muzejima i galerijama u Hrvatskoj 1991./1992., Muzejski dokumentacioni centar, Zagreb, podaci do 29. svibnja 1992.
43. Kategorije: A - nacionalnog i svjetskog značaja; B - regionalnog značaja; C - lokalnog značaja
44. Neproverjene, privatne informacije.
45. isto kao 42.
46. "Ikonopis Dalmatinske krajine s ratom ugroženih Ravnih kotara", Narodni muzej - Beograd, Komisija za zaštitu kulturnih dobara srpskog porekla na teritoriji ratnih dejstava, Ministarstvo kulture Republike Srbije, "ministarstvo kulture republike srpske krajine", Beograd, svibanj - lipanj 1992.
47. U listopadu smo u Strossmayerovoj galeriji dobili paket s najnovijim izdanjima Narodnog muzeja u Beogradu u kojem se nalazio i katalog s navedene izložbe.
48. Sa stanovišta Hrvatske riječ je od samog početka o međunarodnom oružanom sukobu, nakon 24. lipnja 1991., no strani pravni autoriteti to ne prihvataju.
49. Dopunski protokol uza Ženevske konvencije od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava nemedunarodnih oružanih sukoba (Protokol II.), Usvojen 8. lipnja 1977., stupio na snagu 7. prosinca 1978. Sl. l. - MU. br. 16./1978.
50. Ženevska konvencija o zaštiti građanskih osoba u vrijeme rata (IV. ženevska konvencija) od 12. kolovoza 1949., stupila na snagu 21. listopada 1950. Sl. l. br. 50./1950. FNRJ je stavila rezerve na čl. 11. i 45.
51. Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. kolovoza 1949. o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I.); Usvojen 8. lipnja 1977.; stupio na snagu 7. prosinca 1978. Sl. l. - MU, br. 16./1978.
52. Ibid., čl. 53., st.a.
53. Ibid., čl. 53., st.b.
54. Ibid., čl. 53., st.c.
55. Ibid., čl. 88., st. 1. i 2.
56. Ibid., čl. 89.

* Od samog dolaska promatračke misije Evropske zajednice u Hrvatsku (ECMM), u srpanju 1991., radio sam s njima kao časnik za vezu i prevoditelj, te u tom svojstvu bio na više od sto misija uzduž cjelokupnog ratišta Hrvatske.

* Ovaj članak prezentiran je u skraćenoj verziji na skupu "INTERNATIONAL MEETING ON THE EFFECTS OF WAR ACTIVITIES ON THE ENVIRONMENT" održanom u Zagrebu od 12. -17. travnja 1993.

SUMMARY

Applying International Legal System of Cultural Property Protection to War Destruction of Croatian Cultural Heritage

by Miroslav Gašparović

The author presents a brief review of the history of rules of war, the protection of particular religious sites, international agreements and their consequences from the antiquity to the most recent times. He particularly dwells upon the Hague Convention of 1899 and 1907 (II and IV), the Athens Charter and Washington Treaty (the Roerich Treaty).

The development of the international legal system of the protection of cultural property after the Second World War, the establishment of the UNESCO and the growing concern for the protection of cultural and natural heritage are also explained. The author gives special attention to the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Case of Armed Conflict and particularly to its articles dealing with the internal and international qualifications of conflict, and explores their applicability to the situation in Croatia. The survey of the cases of destruction of cultural property in Croatia and several findings of the ECMM teams follow.

The tactics used during the conflict are analyzed, with the focus upon the significant role of the destruction of cultural and religious monuments in the policy of ethnic cleansing.

Finally the author examines the possibilities of applying sanctions for the crimes committed against cultural property, emphasizing the shortcomings of the international legal system as well as the specific position of cultural property protection in war.